

TÉR ÉS TORONY: A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓK ÉRTELMEZÉSE

KOZMA TAMÁS

Debreceni Egyetem

NIALL FERGUSON: *The Square and the Tower. Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power*. Allen Lane, 2017. Milton Keynes. xxvii + 573 p. ISBN: 978-024129-046-0

Niall Ferguson, napjaink egyik sikertörténésze, újabban a társadalmi innovációkról ír. Nem pont erről – inkább arról a dinamikáról, amely az innovációkat megszüli, majd elterjeszti, végül pedig akadályozza és meghalasztja. Új könyve, *The Square and the Tower* (A tér és a torony) erről szól.

Pontosabban a társadalom hálózatosodásáról, amit a Tér hivatott szimbolizálni. A Tér – lehet piac, fórum, park, sportpálya –, ahol az emberek összefutnak, és a közösség láthatóvá, megfoghatóvá válik; politikai értelemben pedig kialakul és működni kezd. A nyílt közösségi tér – az egykori Monarchiában ilyenek voltak a kávéházak, kocsmák, csárdák is –, ahová bárki ellátogathatott, a társadalom hálózatosodásának eredményeként jött létre, és e hálózatosodás kibontakozását mutatja. A Tér, mondja Ferguson, a területi lenyomata annak, amit a hálózatkutatók „hálózatnak”, a társadalomkutatók korábban „közösségnek” neveztek el; az a természeti, földrajzi tér, amelyben egy hálózat láthatóvá válik. A hálózat élete itt, az ilyen terekben zajlik.

Ennek az életnek egyik – ha nem a legfontosabb (legalábbis leíró értelemben) – eredménye, hogy az egymással kölcsönös

kapcsolatba került emberek csoportokat, a csoportok nagyobb egységeket alakítanak ki. A hálózatok „csomósodása” – amely természeti térben zajlik, földrajzi térben válik láthatóvá – az emberi fejlődés egyik hajtómotorja, a történelem dinamikájának magyarázata (ami némileg eltér a 19. században kialakult és máig uralkodó másik fölfogástól, a termelés társadalmat és történelmet formáló erejéről vallott nézetektől). A kettő persze összefügg: a termelés kezdettől közösségi tevékenység, amely természetesen mindig valahol, adott térben zajlik. Ameddig a termelés egyéni vállalkozások elszigetelt megvalósulása, nem képes hálózatot alkotni, sem pedig megjeleni a térben.

Ez a dinamika, hangsúlyozza Ferguson, mára átfogta a Földet. Ez akkor is igaz, ha a hálózatosodás globálissá válását nem érzékeli az egyén vagy egy adott közösség. Különösen azok a csoportosulások nem, amelyek kimaradtak, elszigetelődtek, margóra kerültek. Ettől még a hálózatok globalizálódása valóság – sőt, napjaink talán legmeghatározóbb valósága. Annyira az, hogy a gyors átalakulás, a fergetes globálizálódás, a hálózatok hirtelen össze-

fonódása egyéni és kisközösségi szinten identitásválságot okozhat. A globalizálódás fő sodrába kerülteknek a gyors változások eufóriát, mértékvesztést, a hagyományokkal való leszámolást okozhatnak; akik kimaradnak belőle, azoknak pedig azonosságvesztést.

A közösségek hálózatosodásának ezt a kettős jellegét – egyfelől globalizálódás, másfelől az elsődleges közösségben maradás, a beléje kapaszkodás, a hozzá menekülés – régóta érzékelik a globalizálódást vizsgálók, és elnevezték glocalizálódásnak (Swyngeouw 1992). A glocalizáció – globálisan gondolkodni, lokálisan cselekedni – olyan törekvés, politika, amely a lokalitás (helyi társadalom, lokális közösségek) állandóságát, megtartó erejét próbálja összeegyeztetni a hálózatok egyre gyorsuló terjedésével és az ebből következő egészen új kihívásokkal. Korunk nem egy mozgalomra jellemző ez; például a zöldekre, környezetvédőkre, de ugyanígy a közösségépítőkre, az egyre terjedő életfilozófiákra, sőt a vallásos mozgalmak missziós tevékenységére is.

A társadalom hálózatosodását, e hálózatosodás gyorsulását nagy mértékben segítette elő az IKT, különösen is a tömegmédiá. Ferguson, vérbeli történészként, persze nem a hálózattudománnyal kezdi, és nem az IKT fontosságára mutat rá; sokkal inkább a tömegmédiá megjelenésére, kialakulására és következményeire. Sőt, folytatja Ferguson, lehet, hogy az összefüggés fordított. Nem a tömegmédiá gyorsította föl a hálózatosodást, hanem a hálózatok terjedése és csomósodása – összefüggésben a népességnövekedéssel, az éghajlatváltozással, a természeti föltételek átalakulásával – erőltette ki és gyorsította föl a média forradalmát.

*

Akár így, akár úgy, a hálózatok növekedése, terjedése és összefonódása – térben és időben – okoz valamit, ami „olaj a tűz-

re”: a társadalmi innovációt. Az innovációk egyéni teljesítményeknek látszanak, bár kezdettől nem azok; mint ahogy az egyén sem egyén kezdettől fogva, hanem közösségi lényként jelenik meg és nő föl. Az újítások, ötletek, kreativitások – amelyek folyamatosan pattognak az emberi tevékenységekben, szikráznak a közösségi kommunikációban – időnként megfogannak egy-egy közösség körében, fölerősödnek, és terjedni kezdenek. Ha nincsenek hálózatok – ha a közösségek nem kapcsolódtak még össze –, ezek az újítások elszigetelődnek. Hatásuk korlátozott marad, térben és időben lehatárolódnak, a kezdeményezés el is múlhat, az innováció elfelejtődik. Egyszer talán majd újra megszületik, alkalmasabb térben, jobb pillanatban. Az összekapcsolódott hálózatok tereit kihasználva viszont az innováció futótűzként terjedhet, egyre gyorsulva és mind hatásosabban. És éppen ez – Ferguson szerint legalábbis – a hálózatosodás hozzájárulása a történelem alakulásához.

A 2010-es évek tapasztalatai szaporodó konfliktusokra, feszültségekre, krízisekre és katasztrófákra figyelmeztetnek. Ferguson a hálózatok növekedésével, terjedésével és újításokat termő képességével magyarázza ezeket a konfliktusokat. Valamint azokkal az összeütközésekkel, amelyek a jelenlegi innovációk és a korábbi korok innovációit őrző szervezetek között zajlanak. Az újítások elhalnak, elfelejtődnek, amennyiben a közösség elszigetelt; az újításokat stabilizálni, állandósítani, őrizni kell. Erre szolgál „a Torony”. A torony Ferguson jelképrendszerében az emberi társadalom szervezőképessége; az, hogy a tevékenységeket képes megosztani, az egyes szerepeket egymás alá és fölé rendelni. A hierarchia – a szervezet lényege, a szervezés eredménye – stabilná teszi az elért eredményeket, megőrzi az újításokat és képes terjeszteni is; akkor is, ha a hálózatokon keresztül még vagy már nem

terjednek. A szervező erő – a munkamegosztás és a hatalom révén a hierarchiák kiépítése – tette és teszi lehetővé az újítások beépülését a történelembe. A hatalmi hierarchiát – amely megosztja a tevékenységet és állandósítja, akár erővel is, a munkamegosztást – jelképezi a Torony (várat, erődöt, székesegyházat vagy egyszerűen csak központot is mondhatnánk). Innen a szerző könyvének címe. De hogy biztos legyen a dolgában, még meg is kettőzi, sőt háromszorozza a címet: „Hálózatok és hatalom”, s még kisebb betűkkel: „A szabadkőművesektől a Facebookig”. A szabadkőművesek a fölvilágosultak zárt, titkos, sőt misztikus társaságát jelentik (illuminátusok), a Facebook pedig a közösséget, a közösségi megosztókat, a közösségi médiát. (Más kiadások más alcímet is kaptak. Az, amelyik először a kezünkbe került, például a következőt: „Hálózatok, hierarchiák és küzdelem a globális hatalomért”).

*

Ami Ferguson igazi újdonsága, az a hálózatok kutatás eredményeinek beemelése a társadalom- és politikatudományi diskurzusba, egyszerűsítve és történelemmagyarázó elvvé téve. Megállapításait a társadalmi hálózatokról – elsősorban Barabásira (2002) és más magyarokra hivatkozva, mégis inkább Granovetterre (1983) gondolva – Ferguson így foglalja össze:

- Az egyén a társadalmi hálózatban (közösségben) két szempontból is fontossá válik: egyrészt a hálózatban elfoglalt helye, másrészt a hálózatokat összekötő, ún. gyöngye kapcsolatai révén. Az előbbi közismert, az utóbbi a hálózatok kutatás főlfedezése.
- A társadalmi hálózatok hasonlóságai alapokon szerveződnek. Magából a hálózatok kutatásból azonban nem derül ki, hogy a tagok mely hasonlóságai alapján. Ezt csak további kutatások deríthetik ki.

- A gyöngye kapcsolatok az igazán erősek. A hálózatba tartozás is fontos – de azoktól a kapcsolatoktól válik igazán fontossá egy hálózat, amelyek egy másik hálózattal kötik össze.
- A hálózatok folyamatosan változnak, átalakulnak. Az innovációk a hálózatok e dinamikájából pattannak ki.
- Az innovátorok helye a hálózatban meghatározza az innováció születését és terjedését. Nem az újítás újdonságértéke számít – vagy nem csak az –, hanem kezdeményezőjének helye a hálózatban.
- A társadalmi szervezetek szerepe az egyszeri újítások kiteljesítése és fenntartása, a hálózatoké az innovációk megújítása. A szervezetek lassan épülnek ki, és nehezen omlanak össze. A hálózatok sérülékenyek, de hamar újraserveződnek. A fenntartható innovációk szervezetek és hálózatok ideális együttműködéséből keletkeznek. (pp. 46–48.)

*

A szerzőre láthatólag nagy hatást gyakorolt a megismerkedés a hálózatok kutatás eredményeivel és a hálózatok tudomány megállapításaival. Akkora hatást, hogy a történelem eseményeit ennek fényében kívánja átértelmezni, az események hangsúlyait áthelyezni, a történelem szövetének mélyebb rétegeit átvilágítani. A hálózatok dinamikájával értelmezi Ferguson a reformációt éppúgy, mint korunk aktuális politikai eseményeit.

Egy előadásában, amelyet St. Gallenben tartott, a közösségi hálózatok történelemformáló erejének megvilágítására stílszerűen a reformációt hozza föl példának (stílszerűen, mert a reformáció fél évezredes emlékünnepeiről volt éppen szó). Értelmezésében a reformáció a közösségi hálózatokon keresztül futó innováció és az előző történelmi innováció védelmét szolgáló hierarchia (a Torony, a római egyház) összeütközése volt. Egy hierarchia,

amely korábbi újításokat őrzött, stabilizált és védett a saját hierarchiájával (a Római Birodalom, jog, nyelv, térség átörökítése), szembekerült a 14. század óta érlelődő és a 16. századra fölhalmozódó újításokkal. A közösségi média, amely a hálózatosodást és a hálózatokon keresztül az újítások terjedését lehetővé tette, ebben az értelmezésben a könyvnyomtatás (Luther megannyi röplapot nyomtatott és terjesztett, nem annyira könyveket – míg a német nyelvű Biblia meg nem jelent mint újításának csúcsa). Az összeütközés a hálózatos terjedés – nyomtatott röplapok, újrafordított Biblia, számos más kiáltvány, plakát, politikai mozgósító irat – és a hierarchia között látványos, sőt véres. Parasztháborúba, majd a harmincéves háborúba sodorta Németföldet. Kérdés, történhetett volna-e jobban és békésebben. A hálózatok globális elterjedése, a közösségi média (látszólag) mindent legyűrő hatása, az újítások gyorsuló terjedése erre ad reményt.

Más előadásában azonban Ferguson arra is kitér, hogy a hálózatok újító hatása, e hatás ereje hullámzó lehet; s erre a 19–20. század történelmét hozza példának. A 19. század szabadpiaci kapitalizmusát, annak terjedését – a termelés és a kereskedelem révén – úgy állítja be, mint a hálózatok terjedésének és csomósodásának látványos korszakát; míg a 20. századot (az I. világháborútól nagyjából a rendszerváltozásig) a totális hatalmak kiépülésének és ideig-óráig tartó megszilárdulásának (a Torony) korszakát. Hallgatóságát megnyugtatta közli végül, hogy a 21. században végre beköszöntött a hálózatosodás kora, méghozzá az egyre gyorsuló hálózatosodásé. De – elkerülve a „történelem vége” interpretációkat (pl. *Fukuyama* 1992) – azért hozzászól: a küzdelem Tér és Torony között mindig kettős kimenetelű lehet, és még mindig kétséges. (Egy másik könyvében Ferguson [2003] a 19–20. század fordulóját úgy írja le, mint

a nemzetállamok kiszakadásának kísérleteit egykori anyabirodalmaikból. Szerinte ebből mindig baj és bonyodalom keletkezik. Ezek csak akkor szűnnek meg, amikor a függetlenedő közösségek visszasimulnak az egykori vagy az új birodalmakba.)

A hálózatok jelentősége annyira megragadta a szerzőt, hogy újabban korunk politikai eseményeire is megpróbálta alkalmazni. Olyan történésről van szó, aki – mint „versenyártásai”, például Harari (2017) – kezdeti történeti kutatásaiból (*Ferguson* 2003, 2005, 2009) mára átsiklott a politikaértelmezésbe (*Ferguson* 2008, 2011). Jelen könyvével pedig a mindennapok politikájának értelmezését filozófiai alapra próbálja helyezni, kutatva és fölmutatva a történelem vélt vagy valóságos mozgatórugóit. Nemcsak Harari jár hasonló úton, de a történészek, filozófusok és politikaelemzők serege járta be már ezt az utat, Marxtól a 19–20. század anarchistáin és a szocializmus ideológusain át korunk híres vagy kevésbé ismert politikai tanácsadóig, mint Brzezinsky (1999), Kissinger (2015) vagy Lucian Boia (2015).

Donald Trump megválasztása Ferguson szerint a hálózatosodó közösségek sikere a politikai *establishment* tornyával szemben – egy értelmezés, amely nem áll messze az átlagos politikai kommentátorok megállapításaitól, még ha szakszerűbben és tudományosabban van is megfogalmazva. Vagyis törvényszerű, hiszen a közösségi hálózatok újításai érvényesülnek az idejétmúlt *establishment* stabilizáló hatásával és hierarchiájával szemben. Egy másik kommentárban pedig – a BBC egyik műsorában – Ferguson a *brexitet* értelmezi hasonló módon. Kezdetben, mondja, hevesen ellene volt a *brexit*nek, még a gondolatának is. Az azonban, ahogyan előtört, elgondolkoztatta. Ferguson fölfogásában a *brexit* a közösségi hálózatok sikere az Európai Unió hierarchiájá-

val szemben, amely az 1970-es évek nagy ígéretei és elgondolásai óta a 2010-es évek közepére rugalmasságát veszítette. Ha ez igaz, akkor az Egyesült Királyság kiválása az első jel az Európai Unió „tornyának” leomlására.

*

Mennyire vegyük komolyan Fergusont? Ezt sokan kérdik, különösen utóbbi könyvei kapcsán. *A világ háborúja* (Ferguson 2008) átfogó világtörténelem akar lenni a második világháborúval kezdődően, rendkívül olvashatóan és mind lazább szerkesztésben. *A Civilizáció* (Ferguson 2011) ambíciója még nagyobb: ez már világtörténet, színes mozaikokból összerakva. *A tér és a torony* ezekhez képest is széteső: mintha a szerző nem tudná korában tartani vágató fantáziáját, zsúfolt naptárát („innen a repülőterre sietek...”, kezdi egyik író-olvasó találkozóját) és újat habzsolását. *A tér és a torony* ötletthalmaz, és most már olyan területekről (hálózat-kutatás, szervezetszociológia, demográfia, szociometria) táplálkozik, amelyekhez a szerző mind kevésbé ért, és mind kevesebb időt szán az elmélyülésre. Sietősen magára kapkod félig megemésztett információkat, amikhez aztán imponálóan széles történeti tudásából illeszt odaillő – vagy nem egészen odaillő – miniportrékat.

Ez az olvasó első benyomása. A második ennél pozitívabb. Olyan történészt olvasunk – méghozzá ízig-vérig európaiat –, akinek nemcsak meghökkentően széles a „tudástára”, hanem ugrásra készen fogadja az újdonságokat. Ahogy elkapja a hálózatkutatásnak a számára értékelhető eredményeit, interpretálja őket, majd pedig alkalmazza a társadalmi innovációk történetére – nemcsak olvashatóan, hanem elgondolkodtatóan.

A többszori visszatérés ehhez a könyvhöz fölfedi az alapgondolatot. Az emberek közti hálózatok gyorsuló ütemben terjednek. Sérülékenyek, gyorsan ösz-

szeomolhatnak – de szinte ugyanabban a percben helyre is állnak, és fonódnak tovább. Ez az innovációk kipattanásának, elterjedésének és átalakulásának valódi terepe (s nem a magányos föltalálók). A szervezetek ezzel szemben stabilak, szívósak és ellenállóak. Megőrzik, állandósítják és hasznosítják a jó innovációkat (mert persze haszontalanok is vannak; sőt többen vannak, mint a jövőbe mutatók). Szervezetek és hálózatok – egymás nélkül nem tudnak megenni, de viszonyuk dialektikus. Így az innovációk születése és elterjedése sem zökkenőmentes, hanem feszültségekkel, konfliktusokkal és ütközésekkel terhes.

Ehhez nem kellene történésznek lenni; a történész ennél többet tud. Történeti távlatokban gondolkodva Ferguson korokat különböztet meg, amelyekben a hierarchikus szerveződések évszázadokra elnyomták, majd forradalmak révén mintegy szabadjára engedték és látványossá tették a hálózatokat (amelyek persze láthatatlan módon ott működtek a történeti színpalak mögött magánéleti kapcsolatok, összeesküvések, politikai alkuk formájában). Önmagában is izgalmas és mozgalmas történeti szál. A szerző azonban nem áll meg itt. Az 1980-as éveket, amelyekben az infokommunikációs technológia fölbukkant és hódító útjára indult, fordulópontnak tartja. Ekkor veszik át, mondja, a hálózatok az uralkodó szerepet, hogy mára globálisan összekapcsolódnak. Volt már ilyen. A különbség az egykori (pl. reformáció) és a mai kor között a hálózatok gyors globalizálódása. Ez a mi korunk jellemzője.

S miközben fintorgunk, kételkedve forgatjuk, esetleg csalódottan tesszük le a könyvet, nem is vesszük észre, hogy az alapgondolata egyre gyakrabban ott motoszkál bennünk. Valamire nagyon ráérezett Ferguson, akár csak más könyveiben. Érdekesítően megírt történetei,

látszólag össze nem illő epizódjai és néhol nagyképű kijelentései között bölcs megállapítások rejlenek, hosszú távra szólók. Ferguson szórakoztató olvasmány. De illik komolyan venni.

IRODALOM

- BARABÁSI, A.-L. (2002) *Linked. The New Science of Networks*. Cambridge, USA, Perseus Publishing. (Magyarul: *Behálózva*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2003.)
- BOIA, L. (2015) *A Nyugat hanyatlása*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó.
- BRZEZINSKI, Z. (1999) *A nagy sakktabla*. Budapest, Európa Kiadó.
- FERGUSON, N. (2003) *Empire*. London, Penguin Books.
- FERGUSON, N. (2005) *Colossus*. London, Penguin Books.
- FERGUSON, N. (2008) *A világ háborúja: a gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scolar Kiadó.
- FERGUSON, N. (2009) *The Ascent of Money*. London, Penguin Books.
- FERGUSON, N. (2011) *Civilizáció: a Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó.
- FUKUYAMA, F. (1992) *A történelem vége*. Budapest, Európa Kiadó.
- GRANOVETTER, M. (1983) The Strength of Weak Ties. *Sociological Theory*, Vol. 1. No. 1. pp. 201–233.
- HARARI, Y. N. (2017) *Sapiens: Az emberiség rövid története*. Budapest, Animus Kiadó.
- KISSINGER, H. (2015) *World Order*. London, Penguin Books.
- SWYNGEDOUW, E. (1992) The Mammon Quest. 'Glocalisation', Interspatial Competition and the Monetary Order. In: DUNFORD, M. & KAFKALAS, G. (eds) *Cities and Regions in the New Europe. The Global-Local Interplay and Spatial Development Strategies*. London, Belhaven Press. pp. 39–67.